

תורת הגלות והגאולה בחייו ובהגדה של דון יצחק אברבנל

מתן, פסח תשפ"ד

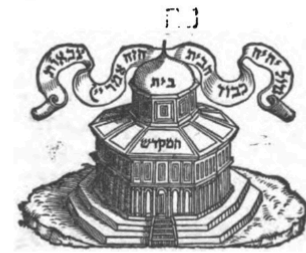
ר' איתן בן-דוד

והיא שעמדה, טרור בישראל, ודברי הנחמה של אברבנל מאת הרב ד"ר ג'פרי וולף - י"ב בניסן תשס"ב - 13 באפריל 2022

ספר זבח פסח

המאמר הזה הוא פירוש בהגדות הפסח כולל פרשיות
חדושים! ושעמים נכבדים חדשים! לא שערים
חדושים! מתוקים מדבש ונופת צפים!
חברו וחדלו בישראל דון יצחק
אברבנל זצ"ל בן השר דון
יהודה אברבנל
זצ"ל

נדפס בניצחון חפיר הגולה המהוללה אשר חזת מטלת השחרור וה' תת"ל
ותנשא מלכותם אמן בשנת ס"ח לפ"ק

כניית בן משק בית האדון מארץ אנטוניא יושבינו *

מתישהו בשנת 1496 השלים דון יצחק אברבנל (1437-1508) את פירושו להגדה של פסח, שאותה כינה זבח פסח. הוא עבד על הפרשנות מאז גירוש היהודים מקסטיליה ומאראגון כארבע שנים קודם לכן. זה היה בראש שלו כשראה את ההרס של (לפחות) 1500 שנים של חיים יהודיים ויצירתיות מסנוורת באיבריה. זה ליווה אותו כשעזב את תפקידו הרם כאיש כספים ראשי להודיות הקתוליות, דון פרננדו ודוניה איזבלה. הוא המשיך לעבוד על זה כשמצא הפוגה ומעמד מחודש בממלכת נאפולי, רק כדי להיות גלות שוב. לבסוף, בתקופה נדירה של הפוגה, בעיירה הקטנה מונופולי בחוף הדרומי האדריאטי של איטליה, הוא השלים את העבודה.

הגיגיו ותובנותיו של דון יצחק על ההגדה והפסח נושאים את חותם העמוק של האסון האישי והלאומי שהיה עד לו וחווה.

הקדמה לזבח פסח

דברי יצחק בן השר הדון יהודה אברבנל זצ"ל

כי מנעורי גדלני העושר והכבוד, בית והון נחלת אבות ומה' מעלה רמה עם מלכים ויועצי ארץ בחצריהם ובמידותם, והייתי קרוב אליהם, ועלימו חטוף מילתי. ובתוך עמי הוספתי על כל אשר היה לפני תורה וגדולה עבדים ושפחות ובני בית אוכלי לחמי צמרי ופשתי, כי אעבור כל טובי על פני, "לא יִדְעָתִי סְפָרוֹת". (תהלים ע"א, ט"ו)

כי רדף אויב נפשי, מלך עריץ ובוצע בצע מלך פורטוגל, מעל פני האדמה מקום קברות אבותי, ומפני חרב היונה חמת מלאכי מות נטשתי את נחלתי, נדדתי ממקומי כציפור לעוף כדרור לנוד, ובאתי אל מלכות קסטיליה רבתי, שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד הגיבורים אשר מעולם אנשי השם. "מִי יִמְלָל גְבוּרֹת". (תהלים ק"ו, ב)

כי הפרני אלוהים בארץ ההיא, שם ציווה ה' את הברכה באסמי, כנסתי לי כסף וזהב קניתי לי כבוד מלכים ושרי הארץ, הייתי לראש לכל עמי בני ציון היקרים שלמים וכן רבים. והמה חכמים מחוכמים מיחוסתא דבבל, ויחלו כמטר לי ואחר דברי לא ישנו. שמה לבי ויגל כבודי ונשכה כל עמלי. אף חכמתי ועזק תורתי עמדו לי, "אמרות ה' אמרות טהורות". (תהלים י"ב, ז')

כי הנה האדון ה' צבאות, חשב להשחית חומת בת ציון גלות ירושלים אשר בספרד, היה ה' כאויב להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, ושלהם במ חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלכים מחבלים והשליכום אל ארץ אחרת ויגרשום מבית תענוגיהם. מארץ מגוריהם הוציאום קראו אחריהם מלא, וישא העם את מצוקם על שכמם בשמלותם צרורות.

כי ראיתי אלוהים פנים אל פנים נלחם בעמו חבל נחלתו, לאמור אספה עלימו רעות הגירוש עד אין מספר. ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל מדבר העמים, ואני בתוך הגולה עברנו מעִבְרָה, גִבְע מלוך לנו, חֲרָדָה הַרְמָה, נפלה המעלה, ובאדירים משברי ים באנו למלכות נאפוליש, בשובה ונחת נתקבלנו, אמרתי עתה ירחיב ה' לנו, ועל ההולכים בחושך יִאֲרוּ שִׁבְעַת הַנְּרוֹת (במדבר ח', ב').

כי חנני אלוהים שמה ומקני פרץ בארץ, עשיתי לי יד ושם בקדושים אשר בארץ המה, עובר לסוחר בשלום ובמישור, בשמחה ובטוב לבב מרוב כל. רעי נכון מלפני, הבנים בני והצאן צאני, ביתי בית ועד לחכמים הרודים בעם העושים במלאכת ה', שמה תרעה תורה תרביץ בצהרים, משם רועה אבן ישראל אם לחסד אם לעמי אם לשבט, ידי לא אסורות.

כי כשלה ירושלים ויהודה נפל (ישעיהו ג', ח'), גם שם אשר נסנו לא הונח לנו, כי נשא ה' עלינו גוי מרחוק, בני צרפת משנאי ה', ויבואו על הארץ לשחתה ועל ישראל ידו גורל. גם אנשי הארץ אנשי סדום קמו עמדו לשלול שלל ולבוזו בז ולאמור לציון לא יזכר שם ישראל עוד, נתנו למשיסה יעקב וישראל לבוזזים וירבו בבת יהודה מכת חרב והרג ואובדן, פצע ותבורות.

כי שנה שלח אמר ה' צבאות (מלאכי ב', ט"ז), בתתו את ישראל הרדיפוהו מנוחה, נשאו את רדידם מעליהם, גם בניהם ובנותיהם הלכו בשבי ועיניהם רואות ואין לאל ידם. ורבים מעמי הארץ עברו תורות חלפו חק, ובאו במים הזידונים, וזה האחרון עצמו סורו טמא קראו למו, קומו צאו מתוך עמנו, אמרו בגויים אל תשבו בארצנו ומצאנו רעות רבות וְצָרוֹת (דברים ל"א, י"ז).

כי אפפו עלי רעות מהם ומהמונם, ישליו אהלים לשודדים, וכל אשר כנסתי עשרתי מצאתי און לי, הון עתק צדקה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם הלכו בשבי, וכל ספרי ומחמדי הטובים לקחו להם, ספו תמו מן בלהות, ותשאני רוח זלעפות מנת כוסם (תהלים י"א, ו') ואלך לנפשי והייתי נע ונד בארץ ואמלטה בעור שיני כאורח הנוטה ללון מפני חרבות מדהרות דהרות אבירות (ירמיהו ל', ט"ז).

כי תאמרו איה בית נדיב, איה סופר את הספרים, איה שוקל בפלס ומאזני משפט את המעשים, כי עתה ריקם שלחני הזמן, כבודי מעלי הרחיק, חדלו קרובי ומיודעי, בני ביתי ואמהותי אשתי ובני יצאוני והגם בארץ אחרת, ונשארתי אני לבדי גר בארץ נכריה, אחזוני ימי עוני ותתעטף עלי נפשי הלך אלך ובכה על נהרות.

כי זקנתי מהיות לאיש, עזבני כוחי ואיננו אלי כתמול שלשום, ואור עיני גם הם אין איתי, כי חשכו הרואות בארובות מעמל וכעס אביט, לבי סחרחר רע ומר, ואף כי מקדם קדמתה חיילים יגבר כאיש חי רב פעלים הן עתה קטונתי מכל החסדים ואני אנה אני בא, כגוי לא ישמע לשונו והדיבור אין בי, ואיככה אוכל לקלקל פנים, אָבּוֹא בְּגָבְרוֹת. (תהלים ע"א, ט"ז)

כי שמעתי אומרים, הנה יום בא מועד מועדים פסח הוא לה', מוציא אסירים מבית עבדים, והנה עתו עת רודים. עלי תשתפך נפשי, צרה ויגון אמצא ונפשי שוממה דוממה, זכרתי ימים מקדם אלה הם מועדי ושמתח פסחי, בסוד אלוה עלי אהלי, האישה וילדיה כשתילי זיתים סביב לשולחני, סביבותי נערי. ועתה רבות אנהותי, אשה אל אחותה חוברות (שמות כ"ו, ג').

כי יודע כל שער עמי את כל כבודי וכל העם רואים אם אכלתי פתי לבדי, לא פסקו משולחני אנשים חכמים ונבונים, זה השולחן אשר לפני ה', יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחזה דעת. הלא פרוס לרעב לחמי על שולחני לעניים מרודים ובאו האובדים, והיה כל מבקש ה' ילך שמה, את זה לעומת זה, לבי הומה לי. הָמָּה פְּדוּי לְחָמִי (איוב ו', ז') פְּגַחְלִי אֶשׁ בְּעָרוֹת (יחזקאל א', ג').

כי שחה לעפר נפשי אמרתי נגזרתי, דברתי אני אל לבי למה תהיה כאיש נדהם או חולם חלום, למה תמות בלא עתך, מה יתן לך ומה יוסיף לך כי תזכרנה הראשונות, חבל על דאבדין, ומדוע אביא אליו דיבות, צדיק הוא ה' כי כל דרכיו משפט, שים נא כבוד לה' ובתורתו תהגה, דרוש מעל ספר ה' פקודיו משמחי לב, כי הם מקור חיים בארות בארת. (ירמיהו ב', י"ג)

כי לא בזה ולא שיקץ ענות עני, ואין מעצור לה' מלהושיע, והשיב לב אבות על בנים ויושיבם לבטח, טוב הארץ תאכלו, ובמקום שבימים ההמה ובזמן הזה בימי חרפי היה זבח משפחה לנו בעיר זְבָחֵי הַבְּקָבִי (הושע ח', י"ג), **גם עתה תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל בתורת ה', ועשית פסח לה' אלוהיך בפירוש ההגדות וערבות דברי דודים וענייני החג, קלות וחמורות.**

מאה שערים

שער חמישי

במאמר "מה נשתנה" שזכר שם בשינויים, אכילת המצה והמרור והטבול שתי פעמים וההסבה, ולא זכר בפסח שהיו אוכלים בלילה הזה ולא בשאר הלילות, ולא זכר חיוב ארבע כוסות, ולא ריבוי פעמים בנטילת ידיים, ולמה לא שאלו על השינויים האלה כמו ששאלו על המצה והמרור ועל ההסבה והטבול?

שער שנים ועשרים

מה החלוקה הזאת שעשה המגיד בארבעה בנים אחד חכם, אחד רשע, אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול? כי הנה החלוקה אינה שלמות הסתירה והחלקים שזכר אינם מקבילים בעצמם. והיה ראוי שיאמר אחד חכם ואחד סכל או איש בער ולא ידע, אחד רשע ואחד צדיק שהם הפכיים או מקבילים בעצמם, מה שאין בין חכם לרשע ולא תם לשאינו יודע לשאול.

שער שישה וארבעים

מה שאמר "והיא שעמדה לאבותינו ולנו" וכו', כי עם היות שנודה שאבותינו נמלטו מצרותיהם מפני הבטחת בין הבתרים שהייתה עתידה להתקיים בהכרח בירידתם למצרים וביציאתם משם עד בואם לארץ כנען כדי להתקיים הייעוד, יקשה על כל פנים מה שאמר שהבטחה היא עמדה גם לנו בגלותנו, וכמו שאמר שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, ואיך יצויר שבעבור הבטחת בין הבתרים אשר כבר נתקיימה ביציאת מצרים להיות גם אנחנו ניצולים בשבילה עד היום הזה?

שער חמישה ותשעים

טעם הפסח שנתנה התורה, הוא כמו שנאמר "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל כנגפו את מצרים ואת בתינו הציל" וגו'. ולזכרון חסד הגדול של הצלת בכורי ישראל באה מצוות הפסח בכל דור ודור, ומצוות קדש לי כל בכור באדם ובבהמה, ותחתם נבדלו הלויים, ומצוות ציצית והמזוזה באו לזכרון המאורע הזה. והוא דבר מתמיה מאוד, כי אם נתחייבו המצריים במכת בכוריהם לפי שהחזיקו ושיעבדו את ישראל שקראם ה' בני בכורי, הנה ישראל לא היו מחוייבים במיתת בכוריהם על פי שורת הדין, ולמה יומתו מה עשו? כמו למשל אם המלך ציווה להרוג את הרוצח לצעקת גואלי הדם של האיש הנרצח, האם נאמר כי המלך עשה חסד עם גואלי הדם העלובים שלא הרגם גם כן? הלא רק הרוצח חייב מיתה ולא הצועקים העלובים, ואיך יספו כצדיק כרשע? וכן היה עניין ישראל שצעקו אל ה' בצר על המצריים וישמע אלוהים את נאקתם וקבע את קובעיהם נפש, האם ראוי שיאמר שהגדיל ה' לעשות עמהם חסד ורחמים שלא הרגם ככלל המצריים הפושעים, השופט כל הארץ לא יעשה משפט?

שער שמונה ותשעים

במאמר "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", הנה החובה למד המגיד מן הפסוק שהביא "ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו" ולפי זה תפול החובה על הדורות שירשו את ארץ ישראל וישבו בה, שראוי לכל אחד שיראה את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שאילו לא יצאו לא היו שרים ונכבדים בעלי קרקעות ואדוני הארץ. אבל אנחנו בגלותינו שלא ירשנו את הארץ ונולדנו בגלות בארצות אויבנו למה נתחייבנו להראות את עצמנו כאילו יצאנו ממצרים מכוח אותה ראייה שהביא "ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ", ואיך הוציא מזה "לפיכך אנחנו חייבים להודות" וכו'?

שער תשעה ותשעים

מה ראו חז"ל לתקן קריאת ההלל בלילה הזה בדילוג לחצאין מתחילתו עד "למעניו מים" קודם הסעודה, ולברך עליו ברכת הגאולה, ואחר הסעודה לגמור את ההלל ולברך ברכת השיר ולא ברכת הגאולה, ויותר היה ראוי שנגמור את ההלל בבת אחת מבלי הפסקה כדרך קריאתו במועדי ה', ואחרי השלמתו נברך על הגאולה.

שער מאה

מה ראו להכניס לתוך פרקי ההלל פסוקי "שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך" וגו', "כי אכל את יעקב" וגו' שאינם מעצם ההלל והם ממזמור אחר, ובשאר הפעמים שאנו גומרים את ההלל אין אנו מכניסים הפסוקים האלה?

ברית בין הבתרים

אמנם איך יצדק מה שאמר שאותה ההבטחה עמדה לו עד היום הזה קרוב לאלפים שנה אחר שכבר נתקיימה ביציאת מצרים? התשובה הזאת נלמד מפשט הכתובים או מדברי חז"ל. אם מן הכתובים, כי בסוף מראה בין הבתרים נאמר "ביום ההוא כרת ה' את אברם לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת, את הקניזי ואת הקניזי ואת הקדמוני ואת החתי ואת הפריזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים" (בראשית ט"ו, י"ח – כ"א), הרי הם עשרה עממים וידוע שישאל לא נחלו בארץ כי אם שבעת העממים בלבד, לא ארץ הקניזי והקדמוני שהם אדום ועמון ומואב שלא נכבשו לארץ ישראל, ועתידים להכבש בגאולה העתידה שנאמר "אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעם" (ישעיהו י"א, י"ד). **והיא אותה ההבטחה שנאמרה לאברהם בברית בין הבתרים, שהוא חלק לעתיד לבוא בגאולה האחרונה.** ולכן בצדק אמר המגיד "היא שעמדה לאבותינו ולנו" וכו'. וכן מדבריהם ז"ל מבואר כי המאמר בברית בין הבתרים ראה אברהם לא לבד גלות מצרים כי אם גלויות שאר המלכויות, וכמו שדרשו על והנה אימה חשכה, אימה זו בבל, חשיכה זו מדי שהחשיכה פניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו יוון, נופלת עליו זו אדום. וכמו שאמר הרמב"ן שהרגיש הנביא כאילו הצרה האחרונה היא נופלת במשא כבד, וכאילו הודיע הקדוש ברוך הוא לאברהם כמשייר במתנתו שעוד ארבע מלכויות אחרות ישעבדום וימשלו בארצם אם יחטאו לפניו, וכן דרשו את הגוי אשר יעבודו דן אנכי לרבות ארבע מלכויות שעתיד הקדוש ברוך הוא לדון. **ועל הבחינות האלה אמר המגיד שאותה ההבטחה עמדה לנו עד היום הזה.** והתבאר בזה היתר הספקות אשר בשער מ"ד, מ"ה, ושער מ"ו.

וירעו אותנו המצרים

וירעו אותנו המצריים כמו שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה וכו'. גם זה מוידוי הבכורים, והמגיד מצא בכתוב הזה שלושה חלקים: א – וירעו אותנו המצרים. ב – ויענונו. ג – ויתנו עלינו עבודה קשה. והוא דורש בו שלוש דרשות מתייחסות זו לזו, שפירש וירעו אותנו המצריים שחשדו את בני ישראל לאנשים רעים וחטאים כי עם היותם זרע ברוך ה' ועולה לא נמצא בשפתיו, בכל זאת נתנו אותם כמרגלים את הארץ, בדרך הקושרים והמורדים המתפרצים באדוניהם, **והראיה על פירוש זה שלא אמר וירעו לנו כי אם וירעו אותנו, לפי שאין הכוונה שעשו עמהם רעה כי אם שחשדום כאנשי רשע,** והוכיח זה מהפסוק "הבה נתחכמה לו" שהיא הייתה עצת המצריים להתעולל עלילות כנגד ישראל ולהתחכם בתחבולות כדי שלא יתרבו ולא יתחזקו בארץ, כמו שנאמר "והיה כי תקרינה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ". שחשבו כי בני ישראל ברשעתם יעשו זה אם יתרבו, ומפני שחשדום לרעים ופושעים באו להתחכם ולהתייעץ על זה. ומהרעה הזאת נמשכה בדרך סיבוב רעה אחרת, והיא מה שאמר "ויענונו"

וירא את ענינו

והנכון אצלי ששלושת אלה שזכרו בפסוק "וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו" (דברים כ"ו, ז'), **הם צרות נפשיות,** כי אחרי שדרש הפסוק הראשון "ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה" על העוני הגופני והעבודה הגשמית, אמר הכתוב שהשם יתברך שמע נאקתם וצעקתם מן העבודה הגופנית והיא, ומלבד זה ראה תוגת לבבם בפרישות דרך ארץ ובעמל שמירת הבנים והסתרים, ובדוחק חייהם ולחיצת לבבם מפני חמת המציק, כי התוגות והצרות הנפשיות הם יותר קשות מהגופניות, ולכן שמע השם יתברך נאקתם הגופניות וראה והתבונן על צרת לבבם הנפשיות. ובזה הדרך לא יפול הכפל והמותר במאמר הזה כי כולו בא לצורך. והותרו בזה הספקות אשר בשערים ס', ס"א, ס"ב, ס"ג, ס"ד וס"ה.

חייב אדם לראות את עצמו

ואפשר עוד לומר שכיוונו בזה המאמר "חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", לברר ענין אמיתי, והוא שכל אחד ואחד מישראל ימצאוהו בגלות הזה משעבוד מלכויות בפרטיותו מה שקרה לאומה בכללה במצרים, כי יש מהם שיתן ה' אותם לרחמים לפני שוביהם, אבל אף שלא יתקפוהו צרות לא ימלא מהיות נכנע ועבד והאומה המושלת עליו, ויש מהם שתכבד העבודה עליו מן האויבים העובדים בו בפרך, ויש מהם שסבבוהו כמים בלהות יגונות ואנחות שניא דא מם דא, ויש מהם שיהיה פעמים אסור באזיקים וסוכל סכנות עצומות, ומהם שלא יוכלו לשמור את יום השבת ומועדי ה' מפני חמת המציק, והקדוש ברוך הוא מקים להם מושיע ורב בדרכים נפלאים, אם בהכות אויביהם ואם בדרכים אחרים, וכמו שכתב **הרמב"ן** כי כל מעשה ה' עמנו בגלות הזה הם ניסים נסתרים.

ולזה תקנו לומר שכל אדם יראה עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, לפי שאי אפשר מבלתי שיעברו עליו בגלותינו צרות ממיני צרות, יש בגופן, ומהם בממונם ומהם בבניהם, ומהם בחילול שבתות ויום טוב ממצוקת האויבים, **וכיוון שהשם יתברך מציל אותנו בגלות בכל יום על ידי מושיע שגואל במסות באותות ובמופתים לפיכך ראוי הוא שיראה כל איש את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שלא את אבותינו בלבד גאל באותה הגאולה הכוללת אלא אף אותנו הוא פודה ומציל בכל יום מצרות שונות כאשר עשה להם, ועל כן הכתוב אומר "ואותנו הוציא משם" לא אמר ואותם כי אם אותנו,** לפי שכל אחד ואחד ממנו נגאל פעמים רבות בימיו בגלותו. ולפיכך אנו חייבים להודות לשבח וכו'. והזכיר שבעה מיני הודאה כנגד שבעה מיני פורעניות שבאין לעולם ונזכרים במשנה אבות, וכל שכן שהגיעו לנו הפורעניות בגלותינו, וההודאות הן לה' על הכלל ועל הפרט, על הראשונות ועל האחרונות, על גאולת האבות ועל גאולתנו אנהנו מצרות הפרטיות ליהודים הבאות עלינו. לכן תקנו לומר "למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלה", שגם לנו עשה נס גאולה ותשועה ופורקן כהיום הזה.

וראוי שתדע גם כן עם זה שזכרון גאולת מצרים אצלנו הוא תקווה רבה והודאה גדולה על הגאולה העתידה, וכמו שאמר הנביא "פִּימִי צִאתָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז', ט"ו), ואמר "הן גאלתי אתכם אחרית כראשית", להגיד שהיו שתי הגאולות קשורות זו בזו, וכמאמר הנביא "יוֹסִיף ה' שְׁנֵית יָדוֹ לְקִנּוֹת אֶת נַפְשִׁי עִמּוֹ" (ישעיהו י"א, י"א) וגו', עד שמפני זה אמרו חז"ל שנאמר למשה במראה הסנה "אהיה אשר אהיה", לומר אהיה עמהם בצרה זו אהיה עמהם בצרה אחרת של שעבוד מלכויות, כי סמך זו לזו להיות מצרניות, ועוד דרשו על "שְׁלַח נָא בְיַד תְּשַׁלַּח" (שמות ד', י"ג) שרמז על מלך המשיח, אותו שאתה עתיד לשלח בעולם, ואף על פי שאלה הם דברי אגדה אין בהם נפתל ועקש, ולכן תקנו שנעשה בזריזות בכל חוקת הפסח ומשפטיו, לפי שגם זה הוא לנו תמיד עדות ברורה על הגאולה העתידה, ובעבוד זה ראוי לומר בברכת הגאולה: "כן ה' יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, ויהיו בגאולה כוללת שלמה שמחים בבנין עירך ושמחים בעבודתך", רצה לומר עתה בגלות לא נוכל לקיים מצוות "ושמחת בחגך" לפי שאמור לאדם למלא שחוק פיו, אמנם בשוב ה' את שיבת ציון אז נגילה ונשמחה. ואף על פי שעתה אין לנו חג כי אם במצה ומרור, הנה אם נאכל מן הזבחים שהם שלמי חגיגה ומן הפסחים שהיו נאכלים על השובע, כשיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ואז נודה לך שיר חדש מלבד הלל על יציאת מצרים, ואותו שיר חדש יהיה על גאולתנו ועל פדות נפשנו משעבוד מלכויות. וחותרם "גאל ישראל", רצה לומר הגואל והמושיע במצרים את ישראל, כי על זה באה הברכה הזאת בלבד.

הלל - שני חלקים

ומה שנראה לי בזה שחז"ל שיערו בהלל הזה שני חלקים: החלק הראשון מתחלתו עד 'למענו מים' ידבר מיציאת מצרים וקריעת ים סוף, ולכן קראוהו הלל המצרי... כי שני הפרקים הראשונים מהלל עד 'למענו מים' נאמרו על יציאת מצרים, ולכן עשו בו הפסקה ותקנו אחריו ברכת הגאולה שעניינה ההודאה על גאולת מצרים ותקנו שיעשו אחריו מצות המצה והמרור ויאכלו הסעודה, ואחריו יבוא החלק השני מן ההלל ועניינו לעתיד לבא לזמן גליות, וכמו שאמר רבי יוחנן (פסחים ק"ז, א) האלה הפרקים האחרונים המורים על תחיית המתים וחבלו של משיח ומלחמת גוג ומגוג...

תגובה לטרגדיה: גישה היסטורית - OU - Jewish Action

העורכת הראשית לפעולה יהודית נחמה כרמל משוחזת עם ד"ר הנרי אברמסון נחמה כרמל: מבחינה היסטורית, איך התמודדו קהילות יהודיות עם קטסטרופה?

ד"ר הנרי אברמסון: יהודים תמיד הגיבו לטראומה ולקטסטרופה ביצירתיות ובחדשנות. קחו, למשל, קטסטרופה גדולה כמו הצ'רבאן בשנת 70 לספירה. אחת הדרכים המשמעותיות ביותר שבהן הסתגלנו כעם היא באמצעות השקעה במוסד בית הכנסת, בית הכנסת. עכשיו בית הכנסת, כמובן, התקיים מראש בית המקדש. לפני הצ'רבאן, היו לנו מקומות התכנסות מקומיים לפולחן מסוג כלשהו.

אבל עם חורבן בית המקדש, איבדנו את המוקד המרכזי של פולחנו. במשך מאות שנים הכל התבסס סביב ירושלים. האתגר הרוחני הגדול היה הסרת מרכז הכובד מהעולם היהודי. היהדות הייתה בלתי נתפסת ללא בית המקדש. איך אתה מגדיר מחדש את הזהות שלך ברגע שהגרעין הכבידתי מוסר? זה כמו להוציא את השמש ממערכת השמש. היינו צריכים למצוא דרך אחרת לכונן את כל הווייתנו. אז בית הכנסת ממש נכנס בתור מוסד — מקום שאפשר להתאסף בו, בו עוד אפשר להתפלל, גם בתפוצות וגם בארץ. זוהי אחת הדוגמאות העיקריות לחדשנות שסייעה ליהדות לשרוד. הקמת בית הכנסת בתור המקדש החדש שלנו, המקדש המיני שלנו, הייתה מיום יצירתי עצום שנמשך עד היום.

כרמל: האם אתה יכול לתת עוד דוגמה ליצירתיות וחדשנות בתגובה לאסון שמוצאים בהיסטוריה היהודית?

ד"ר אברמסון: לאחר סיום מרד בר כוכבא, בשנת 135 לערך, גבר ההתמקדות בהעברת תורה. מנהיגים בעלי חזון כמו הרב יהודה הנשיא קבעו שיש צורך בשינוי: כדי לשמור על ההלכה שבעל פה צריך לרשום אותו. זה הביא לקודיפיקציה של המשנה, שהייתה בעצם יצירת בית מדרש נייד.

הנכונות לאתגר פרדיגמות עתיקות יותר, במה שהתלמוד מכנה "שעת החינוך", מצב חירום, היא אסטרטגיה יצירתית. לאחר שהמשנה נקבעה, אפשר היה לקחת את הספר הזה ולקרוא את תורתו. במקום להגביל את לימוד התורה, שהרבנים חששו שתהיה תוצאה של קודש ההלכה שבעל-פה, הוא למעשה הפך אותו לנגיש יותר וסייע להפיץ את לימוד התורה בצורה יוצאת דופן.

כרמל: כמעט נראה כאילו הטרגדיה עצמה היא הדחף לצמיחה ולהתחדשות. במאמר שהצגנו לפני כמה שנים, דן הרב ד"ר אפרים קנרפוגל בתגובה היהודית למסעי הצלב וכיצד חלק מהקהילות היהודיות שהיו "גראונד זירו" של מסע הצלב הראשון הפכו לאחר מכן למרכזים של לימוד תורה פורה. ד"ר קנרפוגל אמר: "למרבה הפלא, בתקופה שבה התרחשו מסעות הצלב הראשונים, בזמן שהקהילות היהודיות בצפון צרפת ובגרמניה אבדו על אובדן וחיברו קינות, חלק ניכר מהספרות העצומה של בעלי התוספות היה נוצר"

ד"ר אברמסון: רוברט חזן, חוקר יהדות ימי הביניים, מציין שאנו נוטים לראות את ההיסטוריה היהודית, במיוחד של ימי הביניים, כזמן של רדיפה, ולאחר מכן חזרה לחציון. במילים אחרות, אנו מחזיקים ברמה מסוימת מבחינה חומרית ורוחנית ואז אנו חווים פוגרום או מגורשים ממקום מסוים, ואז בסופו של דבר אנו חוזרים לרמה שהיינו בה לפני האירוע הקטסטרופלי. חזן מציין במחקר שלו שזוה לא ככה. הקהילה היהודית הותקפה ונרדפת כל כך הרבה פעמים, אבל לא רק שהיהודים חוזרים, הם ממש מתקדמים קדימה. אף על פי שאנו נוטים להשקפה כללית שלילית על ימי הביניים, אנו רואים שהאוכלוסייה היהודית באירופה גדלה למעשה במהלך תקופה זו. יתרה מכך, לעתים קרובות היא גדלה בקצב גבוה יותר מהאוכלוסייה הלא-יהודית שמסביב, במיוחד בחלקה המזרחי של אירופה במאה התשע-עשרה. איך זה?

למרות שאני שונא לצטט את פרידריך ניטשה, הוא אמר משהו די נכון: מה שלא הורג אותך מחזק אותך. זה מה שקורה לעם היהודי. מקרה נוסף: שואת המאה העשרים גוררת אחריה חידוש הריבונות בארצנו. זה לא מובן. הרוב המכריע של העמים שהוגדרו לרדיפה פשוט נעלמו מהתייעוד ההיסטורי. או שהם נטבחו מחוץ לקיומם, או שהם פשוט בחרו להיטמע באוכלוסיות שמסביב. יהודים לא רק שלא הוכו, אלא שאנחנו חוזרים חזקים יותר. וזה דבר מדהים.

כרמל: אז אתה בעצם אומר שלעם היהודי יש סוג ייחודי של חוסן. האם זה נכון?

ד"ר אברמסון: המילה שהייתי משתמש בה היא לא בהכרח חוסן, מה שמעיד על חזרה לקיפאון. אנחנו מדברים על עלייה מעבר לזה. המילה כנראה תהיה קרובה יותר למשהו כמו יצירתיות או חדשנות. אוקיי, אנו מבולבלים עם האתגר הבלתי רגיל הזה, וזה אומר זאת בעדינות. טבחו בנו, הותקפנו, ורדפנו כמעט אל קיומנו - איך אנחנו מגיבים לזה? ובכן, אנו מוצאים דרכים חדשות לחיות כיהודים אותנטיים.

כרמל: אם היית יכול לבחור דמות אחת בהיסטוריה היהודית שמייצגת תקווה ואופטימיות ויכולת להמציא מחדש ולהתחיל מחדש, מי אותו אדם היה?

ד"ר אברמסון: יכולתי לחשוב על אנשים רבים, אבל האהוב עליי הוא דון יצחק אברבנאל, שעבר מצוקות עצומות. בשנות הזהב שלו הוא בוחר להישאר עם היהודים במקום להתגייס ולתפוס תפקיד גבוה בממשלת ספרד תחת פרדיננד ואיזבלה. הוא בעצם גולה לים התיכון, חי במדינות שונות בשנות השישים והשבעים לחייו. אז הוא מחליט: אני כבר לא שר האוצר. אני כבר לא מעורב בפוליטיקה ברמה גבוהה. אני מניח שאכתוב פרשנות ענקית על תנ"ך. מה שהוא עושה, וזה מבריק.

הוא ממציא את עצמו מחדש. וכשיש לו הזדמנות לעשות זאת, הוא חוזר לפוליטיקה - בשנות השבעים לחייו, הוא מסתבך במשא ומתן ברמה גבוהה בין איטליה לפורטוגל. הוא יוצא דופן בהתמודדות עם האתגרים השונים שהוא חווה בחייו. הוא לעולם לא מוותר על יהדותו ועל זהותו היהודית. הוא מודל לחיקוי עבורי